

Wprowadzenie

Giovanni Liotti, Giovanni Fassone, Fabio Monticelli

Teoria Darwina i sukcesywny rozwój myśli ewolucjonistycznej — uznającej, iż nie tylko struktury anatomiczne, lecz również schematy zachowania i emocji różnych gatunków zwierząt zostały wyselekcjonowane przez ewolucję — dają prostą, a równocześnie solidną empirycznie bazę koncepcyjną do badań nad procesami motywacyjnymi. Niezmienne schematy zachowań i emocji, które obserwuje się u wszystkich jednostek danego gatunku, ukierunkowane są na osiągnięcie celów, które odpowiadają wartościom ewolucjonistycznym przeżycia i adaptacji do środowiska: innymi słowy — są z natury swej motywowane, ukierunkowane ku specyficznym celom.

Ewolucjonistyczna teoria motywacji (Teoria Evoluzionistica della Motivazione — TEM) stanowi fundament dla innej książki (Liotti, Monticelli, 2008)¹, do której wkład wniosło wielu autorów, a których prace zebrane zostały w niniejszym tomie. We wcześniejszej pracy, ukierunkowanej na przedyskutowanie klinicznego znaczenia ewolucjonistycznej teorii motywacji i opracowania podręcznika do analizy wskaźników interpersonalnych motywacji w transkryptach (Analisi degli Indicatori delle Motivazioni Interpersonali nei Trascritti — AIMIT), zabrakło miejsca dla uważnego przedyskutowania serii historycznych, teoretycznych i klinicznych aspektów TEM. Lukę tę stara się wypełnić niniejsza praca, której część poświęcona została uaktualnieniu niektórych projektów badań, opartych na AIMIT, prowadzonych w trakcie ostatnich ośmiu lat.

W rozdziale pierwszym znajdzie czytelnik syntezę historii głównych teorii ewolucjonistycznych na temat emocji oraz związku pomiędzy emocjami a motywacjami, nieobecną we wcześniejszej pracy. Ponadto znajduje się w nim ogólny opis systemów motywacyjnych i ich związku z wyższymi funkcjami poznawczymi oraz pewne uaktualnienia odnoszące się do ostatnio prowadzonych badań nad motywacjami według ewolucjonistycznego klucza. Rozdział ten — w odniesieniu do książki z 2008 r. — poświęca więcej uwagi archaicznym systemom motywacyjnym, niezwiązanym z relacjami społecznymi lub interpersonalnymi, które zaangażowane są w genezę psychopatologii.

W rozdziale drugim z jednej strony poszerzono i pogłębiono

¹ G. Liotti, F. Monticelli (2018), *Systemy motywacyjne w rozmowie klinicznej. Podręcznik AIMIT*, przeł. Centrum Psychologii Relacyjnej – Hanna Michalska, Poznań.

zagadnienia niewystarczająco dokładnie omówione w książce Liottiego i Monticelliego², a z drugiej — dokonano rozróżnienia pomiędzy klasyczną adaptacją darwinowską a cechami charakterystycznymi, które wyłaniają się z ich całości (pendentywy ewolucjonistyczne). Zaczynając od tej pogłębionej analizy, rozdział drugi koncentruje się na użyteczności sprowadzenia do właściwych proporcji kontrastu pomiędzy teoriami konstruktywistycznymi (wymiarowymi) emocji a tymi ewolucjonistycznymi (kategorialnymi) emocji.

Rozdział trzeci poświęcony został fundamentalnemu problemowi agresywności destrukcyjnej, którą człowiek, o wiele częściej niż członkowie jakiegokolwiek innego gatunku, kieruje do swoich bliźnich lub ku sobie samemu. Wyjaśnienia, jakie daje ewolucjonistyczna teoria motywacji, w interesujący sposób odbiegają od jakiegokolwiek innej teorii (teorii instynktu śmierci lub teorii środowiskowych), która starała się dociekać tej tragicznej charakterystyki naszego gatunku. W rozdziale zilustrowano cechy wkładu ewolucjonistycznego w analizę podstaw motywacyjnych psychopatologicznych warunków szczególnie zaburzających, jak psychopatia.

W rozdziale czwartym porównane zostały dwie teorie polimotywacyjne: ta dotycząca koncepcji ewolucjonistycznych oraz teoria psychoanalityczna Lichtenberga, która nie bazuje na podstawach teorii ewolucji. Niektóre zaskakujące podobieństwa pomiędzy dwoma teoriami odnoszące się do systemów motywacyjnych badanych przez obydwie pokazują możliwość wzajemnego wzbogacania ich, tak jeśli chodzi o wyodrębnianie głównych systemów motywacyjnych, jak i wynikającą z nich praktykę terapeutyczną, nawet jeśli są one od siebie dosyć odległe.

Rozdział piąty otwiera drugą część książki, poświęconą badaniom, w których wykorzystano metodę AIMIT, a których celem są empiryczne dociekania na temat interpersonalnej dynamiki motywacyjnej, tego, jak ujawniają się w transkryptach sesji terapeutycznej lub w innych typach wymiany klinicznej. Opisana została praktyka dotycząca tego, jak zmienić w operacyjne procedury złożoną strukturę teoretyczną tej części ewolucjonistycznej teorii motywacji, która odnosi się do interpersonalnych systemów motywacyjnych (SMI), a przede wszystkim proces walidacji metody AIMIT. Zostały również przedyskutowane niektóre z ważnych implikacji metodologicznych i proceduralnych, jak paradygmat złożoności bodźców, który grupa badawcza napotkała w trakcie tej fazy badań nad AIMIT.

Rozdział szósty opisuje pewne perspektywy rozwoju metody AIMIT, które po pierwszej fazie dopracowywania i walidacji sukcesywnie się otworzyły. Perspektywy te odnoszą się do możliwości zastosowania metody w klinice i w badaniach, jak i jej konsolidacji i doprecyzowania na płaszczyźnie metodologicznej. Szczególna uwaga — w trakcie ośmiu lat, jakie minęły od publikacji podręcznika (Liotti, Monticelli, 2008) — zwrócona została na określenie głównych ograniczeń aktualnej

² Ibidem.

metody i opracowanie możliwych wskazówek do rozwiązania ukazanej problematyki.

W rozdziale szóstym przedyskutowano natomiast pewne propozycje uproszczenia procedury ujawniania sekwencji motywacyjnej, wśród nich możliwość łączenia ujawniania aktywacji w homologicznych okresach czasu oraz wykorzystania kryteriów wymiarowych obok tych kategorialnych opisanych w poprzedniej pracy. Głównym celem badań przytoczonych w tym rozdziale jest optymalizacja czasu i zasobów w procesie kodowania transkryptów.

Rozdział siódmy przedstawia panoramę badań, które wykorzystywały metodę AIMIT celem oceny różnych badań nad procesem psychoterapeutycznym, w szczególności rolę, jaką odgrywała aktywacja odmiennych systemów motywacyjnych w genezie różnych dysfunkcyjności u pacjenta w jego życiu relacyjnym oraz w relacji z terapeutą. Znaczna część badaczy i współpracowników zaangażowała się w inicjowanie różnych kierunków badań, wśród nich badanie profili motywacyjnych w trakcie psychoterapii oraz interakcji pomiędzy interpersonalnymi systemami motywacyjnymi (SMI) a wyższymi funkcjami, jak metapoznanie i funkcja refleksyjna. W rozdziale zilustrowane zostały ponadto niektóre badania, w których szczegółowo analizowano związki pomiędzy dysfunkcyjną aktywnością różnych systemów motywacyjnych a specyficznymi wymiarami psychopatologii, jak dysocjacja czy też zaburzenia osobowości. Zostały również przedyskutowane implikacje, jakie wynikają z badań nad pewnymi pojedynczymi przypadkami, w których została zastosowana metoda AIMIT samodzielnie lub w połączeniu z innymi narzędziami pomiaru.

Główne zastosowania kliniczne ewolucjonistycznej teorii motywacji (TEM) na polu psychopatologii i psychoterapii stanowią temat trzeciej części niniejszego woluminu, którą otwiera rozdział ósmy poświęcony zrozumieniu głównych zaburzeń emocjonalnych. Lęki i różne rodzaje emocji strachu, melancholii i patologicznych aspektów smutku, nieregulowanej wściekłości, winy, wstydu i złożonych sekwencji emocjonalnych, jak te często obserwowalne w zaburzeniach występujących po traumie psychicznej, są z korzyścią analizowane i rozumiane w kontekstach motywacyjnych, w jakich się pojawiają i zgodnie z koncepcyjnym kluczem ewolucjonistycznym. Według nas tego typu rozumienie ma wyjątkowe znaczenie dla każdego psychoterapeuty, niezależnie od przynależności szkoły psychoterapii, ponieważ ułatwia empatię i daje dobre podstawy do oddziaływań walidacji emocji. Rozdział ósmy zamyka porównanie pomiędzy dwoma metodami zbierania informacji i planowania oddziaływań terapeutycznych w terapiach poznawczych, znanych jako ABC (*Antecedent, Belief, Consequence*) i CEPA (*Contesto — Kontekst, Emozioni — Emocje, Pensieri — Myśli, Azioni — Działanie*) lub CESPА (jeśli chce się wymienić *Sensazione somatica — odczucia somatyczne*, które dodaje się do postrzeganych emocji lub stosuje jako ich substytut). Podobne są one pod względem koncentrowania się na wzajemnych zależnościach pomiędzy procesami poznawczymi a dynamiką emocjonalną, natomiast

odmienne w zakresie tego, co odnosi się do celu oddziaływań: ABC jest metodą bardziej użyteczną wówczas, gdy strategia terapeutyczna ukierunkowana jest na wyodrębnienie i rewizję patogenicznych przekonań, natomiast CEPA — gdy celem strategii terapeutycznej jest wzmocnienie zdolności specyficznej samoświadomości autobiograficznej, a praca kliniczna ukierunkowana jest na identyfikację i integrację zdysocjowanych stanów umysłowych.

Inny ogólny i ważny temat dla wszystkich psychoterapeutów, do którego ewolucjonistyczna teoria motywacji może wnieść znaczący wkład, to przymierze terapeutyczne. Temat charakteryzowany jest takim znaczeniem i taką złożonością, iż poświęcone zostały mu dwa rozdziały.

Rozdział dziewiąty opisuje wkład ewolucjonistycznej teorii motywacji w zrozumienie konstruktów przymierza terapeutycznego. W szczególności w rozdziale zaproponowana została lektura zgodnie z kluczem motywacyjnym faz tworzenia przymierza terapeutycznego, jego załamania i naprawy. Uznaje się w nim z jednej strony to, iż tworzenie i naprawa przymierza terapeutycznego opiera się o aktywność w przeważającej mierze systemu motywacyjnego kooperacji, a z drugiej — iż można wyodrębnić różne rodzaje załamania się przymierza opierające się na odmiennych systemach motywacyjnych, alternatywnych dla systemu motywacyjnego kooperacji, zaangażowanych w każdym z nich. Rodzaje załamania się przymierza terapeutycznego, z których każdy określany jest przez jeden specyficzny profil motywacyjny, są dodatkowo opisane w rozdziale dziesiątym poprzez serię przykładów klinicznych.

W rozdziale dziesiątym zatrzymano się w szczególności nad dwoma tematami dosyć rzadko poruszonymi w literaturze odnoszącej się do przymierza terapeutycznego. Pierwszy odnosi się do możliwości, jaką daje ewolucjonistyczna teoria motywacji natychmiastowej identyfikacji faz impasu procesu terapeutycznego, które zwiastują nadchodzące, wyraźne załamanie przymierza, umożliwiając zapobieżenie mu lub też zastosowanie oddziaływań ukierunkowanych na przywrócenie aktywności systemu paritetowej współpracy wówczas, gdy impas może przekształcić się w wyraźne załamanie przymierza. Drugi temat odnosi się natomiast do jednego z poważniejszych zagrożeń, które mogą uniemożliwić stworzenie przymierza terapeutycznego: tj. tego opierającego się na utrzymującym się poczuciu bezsilności. Ta niemożność osiągnięcia jakiegokolwiek pożądanej zmiany za pomocą psychoterapii może ujawniać się u pacjenta, u terapeuty lub też u obojga i najczęściej związana jest z doświadczeniami kumulacyjnej, interpersonalnej traumy w trakcie rozwoju osobowości pacjenta. Ewolucjonistyczna teoria motywacji (TEM) umożliwia sprowadzenie takiego uczucia bezsilności pojawiającego się w trakcie psychoterapii do dynamiki dwóch systemów motywacyjnych, systemu przywiązania i systemu obrony, a także do porażki strategii kontrolujących, które — wykorzystując inne systemy motywacyjne — pozwalają na hamowanie pojawienia się doświadczenia bezsilności w trakcie rozwoju osobowości. W

taki sposób TEM wnosi oryginalny i znaczący wkład w zrozumienie i przezwyciężenie szczególnie trudnego problemu klinicznego.

Wkład TEM w rozumienie relacji, a w szczególności przymierza terapeutycznego, nie ogranicza się do specyficznej formy psychoterapii, lecz może być potencjalnie owocny dla psychoterapeutów, którzy kształcili się w różnych szkołach psychoterapii i którzy wykorzystują różne podejścia, również bardzo odmienne od siebie (co zostało już przedyskutowane w rozdziale czwartym). By ukazać słuszność tego twierdzenia, postanowiliśmy poświęcić ostatni rozdział (jedenasty) opisowi przebiegu psychoterapii, którą prowadziła koleżanka psychoanalityk, a uczestnikiem był pacjent z zaburzeniem parafilii. Decyzja o odwołaniu się do konceptualizacji TEM — po to, by zrozumieć tak doświadczenie parafilii u pacjenta, jak i dynamiki relacji terapeutycznej — została podjęta przez psychoterapeutkę w dosyć zaawansowanej fazie terapii i nie jawiła się jako sprzeczna z wcześniejszym procesem psychoanalitycznym. Witalność tego procesu refleksji oraz odkrycie dokonane dzięki temu doświadczeniu klinicznemu czyni je, według nas, w szczególny sposób przydatne do zilustrowania potencjału TEM jako terenu porównania, a być może integracji różnych teorii i praktyk psychoterapii. Według nas wyłonienie się ewolucjonistycznej teorii motywacji z neutralnego kontekstu naukowego w odniesieniu do różnych tradycji psychoterapeutycznych — neutralnego w takim znaczeniu, iż myśl ewolucjonistyczna nigdy nie była determinująca w genezie żadnej z głównych szkół terapii psychologicznej — stawia tę teorię na idealnej pozycji do tego, by została bez uprzedzeń uznana przez przedstawicieli tych tradycji. Ukazanie, iż pozbawione uprzedzeń uznanie myśli ewolucjonistycznej może mieć interesujące odzwierciedlenie na poziomie praktyki psychoterapeutycznej, wydało nam się sposobem na podsumowanie niniejszej książki, z niejawnym życzeniem, by koncepcyjna rewolucja zapoczątkowana przez Darwina sto sześćdziesiąt lat temu mogła okazać się silnym bodźcem do rozwoju całego obszaru terapii psychologicznych.